

ערב ליל הסדר תשכ"ח, 1968. פזורת ילדים כמעט אקראית מיישובים שונים ברחבי הארץ מגיעה עם הוריהם לחברון ובן-לילה הופכת לקבוצה. על טנדר סוסיתא ישן נתלה לראשונה בתולדות האומה שלט גדול: "מתנחלי חברון", וכך יצאו הילדים לדרך חיים ששינתה את מסלול חייהם ואת פני החברה הישראלית. ספר זה חוזר לניצני ההתנחלות בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים ועוסק בתולדות היישוב היהודי החדש בחברון מנקודת מבטם של ילדי דור המייסדים. המחקר מבוסס על סיפורי חייהם של 21 בנות ובנים שהגיעו לחברון עם משפחותיהם כשנה לאחר תום המלחמה ממניעים אידאולוגיים ודתיים, וחיו בשנים 1968-1971 בבית הממשל הצבאי בעיר בחסותו ובפיקוחו של הממסד הישראלי עד שעברו לקריית ארבע ביוני 1971. הגעתם הייתה אירוע היסטורי מכונן, והמחקר מעמיק בו מזווית שטרם נחקרה - נקודת מבטם של הילדים. כמעט שנה חלפה ממלחמת ששת הימים, וישראל הייתה שרויה באופוריית הניצחון. שאלת גבולות המדינה, ובייחוד סוגיית המחויבות לארץ ישראל השלמה, עמדה במוקד סדר היום הפוליטי והציבורי. הציונות הדתית, בהשראת מנהיגה

הרוחני הרב צבי יהודה קוק, הופיעה מחדש בזירה הפוליטית כגורם ימני לאומי שראה ביישובם מחדש של יהודים ביהודה ושומרון מחויבות אידאולוגית. ואכן, בחורף 1968 התגבשה קבוצת משפחות שביקשה לחדש את היישוב היהודי בחברון. מאמצי הקבוצה לשכור או לקנות בתים בחברון נכשלו, ובערב ליל הסדר החליטו המשפחות לשכור את מלון 'פארק' המקומי. שבועות אחדים לאחר מכן החליטה ממשלת ישראל להקים שכונה עירונית יהודית על גבעה ממזרח לעיר וקבעה שעד להקמת השכונה יתגוררו המתנחלים במתחם בניין הממשל הצבאי של חברון. שלושה נושאים רחבים שלובים בחיבור זה: ילדות, זהות ומקום, והם מתכנסים לתובנות בסוגיות של ילדות במרחב רדיקלי, זהות קבוצתית מקומית, היקשרות למקום ופדגוגיות של מקום ומקומיות. בספר אני מבקשת לבחון איך השפיעו המקום, הקהילה והתרבות של מתנחלי חברון על זהותם הקולקטיבית של הילדים. עוד עולות השאלות כיצד ילדות במרחב רדיקלי מבנה זהות קולקטיבית דורית־מקומית, כיצד מובנות ומתהוות בילדות תחושת מקום והיקשרות למקום במרחב רדיקלי ומהן הפדגוגיות שבאמצעותן מוטמעים מקום ומקומיות בילדות.

פנים רבות לחברון

חברון פנים רבות לה, נרטיבים אינספור צומחים ממנה ומאירים צדדים שונים של סיפורה, אנשיה ומקומותיה. רבות התלבטתי איך להציג את העיר. כל בחירה במקור מידע כזה או אחר היא מורכבת, טעונה ובעלת משמעות, ומכאן הקושי. לבסוף החלטתי שארחיב עליה מנקודות המבט השונות בגוף החיבור עצמו, בהתאם לעניין.

חברון נמצאת 36 ק"מ דרומית לירושלים, בגובה של כ־927 מטר מעל פני הים, במרכז אזור הר חברון שהוא חלק מהרי יהודה וצומת דרכים אסטרטגי באזור. חברון היא מן הערים הקדומות בארץ ישראל, ואחת מארבע הערים הקדושות ליהודים. מרכז העיר העתיקה סובב סביב מערת המכפלה, שעל פי המסורת היהודית נקברו

בה אבות האומה ואימהותיה, ועל כן העיר מכונה "עיר האבות". בערבית היא נקראת "אל-ח'ליל" (الخليل), על פי כינויו של אברהם במסורת המוסלמית. מערת המכפלה מכונה בערבית "אלחרם אלאברההימי", ויש בה אתר תפילה למוסלמים. יש ראיות כי היישוב היהודי בעיר התקיים כמעט ברציפות מתקופת המקרא ועד ימינו. תחילה היא הייתה מקום מושבם של אברהם, יצחק ויעקב, בהמשך עיר כנענית לפני תקופת ההתנחלות ובירתה של ממלכת דוד עד שעלה לירושלים וכבש אותה. לאחר חורבן בית ראשון השתלטו האדומים על העיר, ולאחר מכן כבשו אותה הרומאים והעלו אותה באש. במאה ה-7 נכבשה חברון בידי הערבים, ובשנת 1100 בידי הצלבנים. אז גורשו ממנה היהודים, ורק במאה ה-13 הורשו לשוב. באמצע המאה ה-16, לאחר הכיבוש הטורקי, גדל היישוב היהודי בחברון (ענר 1980).

בסוף המאה ה-19 מנתה הקהילה היהודית בחברון כ-1,500 איש, אך בתקופת מלחמת העולם הראשונה היא הצטמצמה לכ-400 נפש. בשנת 1929 נרצחו 67 יהודים במאורעות תרפ"ט, ולאחר מכן נטשו את העיר בני הקהילה האחרונים (אבישר 1970). בשנת 1931 נעשה ניסיון לחדש את הקהילה, אולם הוא לא עלה יפה. בשנת 1948, בתום המנדט הבריטי, עברה חברון לשליטתה של ירדן. במהלך מלחמת ששת הימים ביוני 1967 כבש צה"ל את העיר, שנכנעה ללא קרב, מידי הירדנים. כ-11 באפריל 1968 הגיעו לחברון ראשוני המתנחלים, הורים וילדים, מושאיו של מחקר זה.

כינויים ותארים רבים יש לחברון: עיר קדומה, עיר קודש, עיר האבות, עיר מקראית, עיר הררית, עיר מוסלמית, עיר מקוטבת. הילדים שמעו עליה מפי הוריהם לראשונה כעל עיר הקודש, עיר האבות, אך המציאות היומיומית הפגישה אותם בן-רגע עם עיר מקוטבת ככל רמ"ח איברייה: בין מערה עמוקה למצודה נישאת, בין דוחק הבזאר למרחבי הטרסות, בין שרידי עיר עתיקה לסמטאות עיר מזרחית ולבניית עיר העתיד, מקברי אבות ועד חזון הגאולה.

גורביץ' וארן ציינו ש"מקום לעולם אינו ניטרלי, הוא ספוג וטעון בהיסטוריה ובפוליטיקה, בסיפורי חיים. המקום הישראלי הוא כזה על אחת כמה וכמה [...] ישראל היא מקום מריבה מתחילתה, מקום אידאולוגי, פדגוגי, הקשור להיסטוריה של מעשה כיבוש והתיישבות, ושל 'כתיבת', 'הכתבת' ו'שכתוב' המקום [...]'" (גורביץ' וארן 1991: 14). כזה הוא סיפורה המורכב והבלתי פתור של חברון - עיר קוטבית ומסוכסכת, ספוגת היסטוריה מסיפורי האבות על פי היהדות ומסיפורי הנביאים על פי האסלאם ועד ימינו אנו. עיר מפוצלת, שבו־זמן ממשיכה להתקיים בה שגרת יום־יום של מקום חפץ חיים אך כה טעון, שתושביה באשר הם מנסים שתתקיים בה שגרה לצד רעיון קיומי, שבו העבר נוכח ועתידו לפניו. דיכוטומיה זו יוצרת מתח לא פתור ומערכת יחסים טעונה, נפיצה ומסובכת בין העיר ובין אנשיה.

שבילי ילדות בחברון

האתנוגרפיה של ילדי הדור הראשון שבגרו מורכבת מכפל שכבות: השכבה הראשונה מביאה את סיפורם ונותנת מקום לזיכרונותיהם שלא סופרו עד כה. השכבה השנייה עוטפת את סיפורם במבט אנתרופולוגי וסוציולוגי דרך תיאור וניתוח של חיי היום־יום במקום. המרחב החברוני - הפיזי, החברתי, התרבותי והסימבולי - שבו התקיימה שגרת יומם של הילדים משתרע על ציר דרך בין מצודת מטרה בריטית, ששימשה בית זמני, למערה קדושה. ציר הזמן חוזר לימי האבות ולקהילות חברון לדורותיה, וגם לימי המנדט הבריטי בפלשתינה.

שבילי הילדות של משתתפי המחקר נמתחו על פני רדיוס של כשלושה קילומטרים שחיבר בין שלושה אגני מרחב. המרחב הראשון הוא המרחב הסגור, מרחב הכוח והשליטה ומקום המגורים - בית הממשל הצבאי. המרחב השני הוא המרחב הפתוח, מרחב של נוף מעובד ופראי הכולל את המקומות

שהילדים טיילו והסתובבו בהם. המרחב השלישי הוא המרחב המקודש, ובלבו מערת המכפלה.

כפי שעולה במחקר, לחוויות הילדות של המרואיינים, לחשיפתם למקום ולצפונותיו, ליצירת ריטואליות של נרמול ולחינוך האידאולוגי מבוסס המקום הייתה השפעה רבה על זהותם האישית, אך לא פחות מכך על גיבושם כיחידה דורית בעלת תודעה וביוגרפיה ייחודיות וזהות קולקטיבית מקומית. ילדי חברון גדלו והיו לדור קנוני (בן־זאב ולומסקי־פדר 2016) שסיפורי ילדותו מזוהים עם אירוע לאומי מכונן של ראשית ההתנחלות, וזו הייתה לימים לאתוס בקרב החברה הציונית־דתית. את סיפוריהם חילצתי מתוך ממצאי השדה, ובתוך כך אימצתי את אמירתה של עמיה ליבליך בפתח ספרה ילדי כפר עציון (2007): "לזיכרונות האישיים או הקיבוציים, ואף לספרי ההיסטוריה, אין נוסחה אחת מקובעת מקודשת של אירועי העבר. גם סיפור העבר משתנה, לעיתים אף מן הקצה אל הקצה, בהתאם למה שקורה בהווה ולנקודת המבט של המתבונן". אם כך, בעבודתי אני רואה במרואייני סוכני זיכרון המספרים על ילדותם מתוך תמונת המציאות ההיא, כפי שהיא מצטיירת בזיכרונותיהם ומשקפת את רוח הזמן והתקופה.

על מרחב ומקום

מהו מרחב? מרחב הוא סביבת חיים, המקום שמתרחשות בו פעילויות יום־יומיות של האדם, והוא מושג עתיק יומין: כבר במאה ה־4 לפנה"ס ראה בו דמוקריטוס התפשטות אינסופית של הריק. לעומת זאת, אריסטו הגדיר את המקום כשטחם הפנימי של כל הגופים המקיפים את הגוף השוכן במקום מסוים, ואילו אפלטון הדגיש את הקשרים בין המרחב והמקום ובין הקוסמוס האלוהי. בימי הביניים ובראשית העת החדשה נתפס לרוב המרחב כבלתי מוגבל ופתוח, ולעומתו המקום נתפס כתחום בגבולות, מיקום וסביבה. בשלהי המאה ה־18 הציג קאנט גישה

"ילדי חברון גדלו והיו לדור
קנוני שסיפורי ילדותו מזהים
עם אירוע לאומי מכונן של
ראשית ההתנחלות, וזו
הייתה לימים לאתוס בקרב
החברה הציונית־דתית".

(עמוד 17)

שלפיה המרחב הוא הסתכלות טהורה המכוננת מציאות, ואילו הוסרל, אבי הפנומנולוגיה, העניק מעמד ייחודי לחוויה האנושית של המקום שהאדם חי, פועל ומקיים בו קשרים עם סביבתו (מנדהילוי 2011).

תפיסת המרחב השתנתה בשנות השבעים של המאה ה-20 עם צמיחתם של הגאוגרפיה ההומניסטית וזרם "המפנה המרחבי" (the spatial turn). ההוגים התבוננו בפעילות האנושית במרחב האישי והסובייקטיבי, שכן המרחב הקיומי מעוגן, לגישתם, במבנה החברתי והתרבותי של האדם. המרחב לעולם אינו ריק, אלא תמיד טעון במשמעויות, ולפני הכול הוא מוצר חברתי, שהיבטים פיזיים, מנטליים וחברתיים מתקיימים בו בעת ובעונה אחת. המקום מוגן ובטוח, ואילו המרחב חופשי, ולכן בני האדם עורגים למרחב ומחוברים למקום. מרחב הופך למקום כשמתקיים מיקום ספציפי, חלל מוגדר שמתרחשת בו פעילות יום-יומית ותחושת מקום (Agnew 2011; Lefebvre 1991; Relph 1976; Tuan 1977).

מרחב רדיקלי (radical space). המושג "רדיקלי" פירושו שינוי יסודי ושורשי ("רדיקס" בלטינית - שורש). עם הזמן נוספו לו משמעויות כמו פונדמנטלי, בסיסי, ובהמשך הוא התייחס לדבר השונה במידה ניכרת מן הרגיל. השימוש במילה "רדיקלי" החל בתחילת המאה ה-18 באנגליה, והקשריו היו פוליטיים. במאה ה-19 הושפעו הרדיקלים האנגלים מרעיונות פילוסופיים, בעיקר מן המרקסיזם, ואילו בצרפת אומץ המושג לציון רפובליקנים. השימוש הפופולרי ברדיקליזם בארצות הברית מתייחס לקיצוניות פוליטית מכל סוג. במחקר שימש המושג "רדיקלי" בתחילת דרכו בעיקר במדעי המדינה, אך מאז המפנה המרחבי צמח גוף הידע שעניינו מרחבים רדיקליים, והיחסים בינם לבין גופים במרחבים חברתיים החלו להיבחן גם בתחומי דעת נוספים במדעי החברה והרוח (Shaw and Humm 2016).

ההתבוננות בחברון כמרחב רדיקלי שהכוח, הטבע והקדושה שזורים בו זה בזה מסייעת בהבנת סוגיות של תחושת המקום וההיקשרות אליו בילדות.

התבוננות כזו מבקשת לאפיין את המקומי הנשזר בלאומי, את החולין הנרקם במקודש, וללמוד מכך על ההשפעה שיש לכל אחד משלושת המרחבים, שהשלם עושה בהם את סך חלקיו, על דור הילדים שגדל שם.

מהו מקום? המחקר נוהג לעגן מקום בסביבה הפיזית, הכוללת נופי ילדות, בתים, חברים וחפצים, וכן בסביבה המופשטת, הקושרת בין האדם ובין המקום דרך תרבות, ערכים, אמונות וכדומה. המקום טעון במשמעויות רבות: הוא טריטוריה, ארץ, מושג בעל משמעות מוחשית-גשמית, מוגדרת ומתוחמת, והוא גם כינויו של אלוהים (גורביץ' וארן 1991). השיח מבחין גם בין המקום הטבעי ובין מקום מעשה ידי האדם, בין הרוח והאותנטיות של המקום ובין הבניית המקום ועיצובו (קלוש וחתוקה 2005). לכל מקום יש זהות מיוחדת משלו, עבר, הווה ועתיד, וכן רכיבים של מיקום, נוף ומעורבות אישית. משמעות המקום תלויה באמונות שיש לאדם כלפיו, ו"טריטוריות של משמעויות" נוצרות מתוך מה שאדם מקבל ונותן בסביבה מסוימת (Geertz 1996; Relph 1976). בהיותו ספוג בהיסטוריה, בזוויות ובזיכרונות קולקטיביים נצבע המקום במשמעות הייחודית לו, ומתחזקת תחושת המקום של הקהילה החיה בו (ארנון, לוזון, שמאי ושנל 2011).

תחושת מקום (sense of place) היא רגש סובייקטיבי המורכב מאוסף של משמעויות וסמלים שאדם או קבוצה מייחסים למקום כחלק ממורשת תרבותית של דורות. הקשר הנרקם נהיה עם הזמן ל"שדות של דאגה" - רגש של מחויבות, אחריות וכבוד כלפי המקום. תחושת המקום מקבלת ביטוי בשיח, בפרקטיקות ובתרבות של בני המקום ומעניקה תחושות של המשכיות, הערכה עצמית וייחור. באופן זה נוצר קשר חזק בין המקום ובין זהותו האישית של האינדיווידואל. עם זאת, יש המציינים השלכות שליליות, כמו פרובינציאליות או ראייה מצומצמת, העלולות להיגרם מהזדהות חזקה מדי של אנשים עם המקום (Cresswell 2004; Gieryn 2000; Relph 1976; Tuan 1974).

היקשרות למקום (place attachment) נוגעת בחוויה ובמשמעות של קשר רגשי ארוך טווח לאזור גאוגרפי מסוים. מקומות הילדות שלנו מעצבים אותנו ומשמעותיים להיקשרות למקום (Chawla 1992), ומחקרים עולה כי תחושת היקשרות למקום שנוצרה בילדות הייתה חזקה יותר מזו שהתגבשה בשלבי חיים מאוחרים יותר (Sobel 1990). אם כן, זיכרונותיהם של מבוגרים ממקום ילדותם הם בעלי משמעות רבה, הם מעוררים רגשות חזקים ויש להם השפעה על זהותם כמבוגרים בהמשך חייהם. בתנאים ייחודיים אף נהיה המקום לרכיב מרכזי בהבנייתה ובעיצובה של הזהות האישית (Benwell and Hopkins 2017; Cooper 1992; Hay 1998; Hopkins 2010).

זהות מקומית היא תערובת של זיכרונות, תפיסות, פרשנויות, רעיונות ותחושות של אדם כלפי מרחב פיזי מסוים (Proshansky, Fabian, and Kaminoff 1983). במקרים שבהם זהות מבוססת מקום היא רכיב מהותי בזהות האישית והקולקטיבית, משבר הקשור לתחושת מקום עלול להיות טראומתי. מוטיבציות דתיות ואידאולוגיות הן גורמים מרכזיים להתהוותה של זהות תלוית מקום, העשויה להיות בעלת עוצמה רבה ביותר עד כדי נטרול יכולת הפעולה של האדם בלעדיה ואבדן זהותו (שנל 2011).

המסה על המקום (גורביץ' וארן 1991) מאירה את המתח המתקיים בין "המקום הגדול", הקשור לרעיונות ולאידאות של הקולקטיב על הארץ, ובין "המקום הקטן", הקשור בחוויה מקומית ובשגרת יומם של אנשיו: "המקום הגדול אינו המשכו והרחבתו של המקום הקטן. לא מדובר ברצף של סדרי גודל עולים, מן הבית לשכונה, לעיר, לארץ כולה. אלא בדילוג בין מציאות חיים קרובה, עכשווית, מקומית, לבין הרעיון" (שם: 25). הכותבים גם מציינים מקומות שהם מטונימיה של המקום הגדול, והארץ מרוכזת בהם באופן מיוחד. מחקר זה מתבונן במטונימיה החברונית כמרחב רדיקלי, שבו המקום הגדול והמקום הקטן מתחברים ונפרדים כל העת. מנקודת מבט זו של הילדים, הציר האבסטרקטי נהיה לציר פיזי יום-יומי החולף

בין המקום הקטן בבית הממשל לבין המקום הגדול שמייצגת מערת המכפלה. ציר זה הולך וחוזר מן הרעיון למקום, מן האינטימי לציבורי, מכאן ועכשיו אל העבר הקדום – ימי האבות וקהילות חברון לדורותיה, וגם לגאולה ולעתיד.

המחקר מתבונן בילדי חברון כחברת ילדים המהגרת למקום אחר, קדוש וזר, לבית-לא-בית. הסוציולוגיה של היום-יום מתקיימת בין הגירות לילידיות, בין נוף פראי לתרבות מקומית, בין הקדוש לחולין. מתוך סיפורי החיים מצטייר מרחב רדיקלי, מקום מסוכסך ואלים, שבו גבולות פיזיים וסימבוליים מיטשטשים, סדר חברתי מופר והכאוס משתלט בניסיון להבנות סדר חברתי ותרבותי חדש. במרחב הזה מתרחש כור היתוך חברתי, ובו עוברים הילדים תהליך סוציאליזציה לחברה, לתרבות ולמקום. מן המחקר עולה כי עוצמתו של הקשר בין דור ובין מקום נטועה באמונה דתית ובאתוס הגאולה והשיבה הביתה לחברון, בקדושתו של המקום ובלהט הפטריוטיזם שלאורם גדלו הילדים וברגשות העזים למקום הפיזי, התרבותי והחברתי. זה סיפורו של דור שגדל על אידאולוגיה לאומית פטריוטית, שינק וחקק אהבה למקום והמשיך לדרכו כנשא הזיכרון הקולקטיבי של המקום. זה סיפור על מקום ועל מקומיות, על מעגלים של זהות דורית ושל יחידות דוריות מובחנות בתוכה. זה סיפור שהוא גם פלורליסטי וגם ביקורתי על החברה הישראלית ומשפחות מעורבות ועל הפרקטיקות העוזרות לגשר ומעוררות שיח שנהיה לדו-שיח ומתקיים למרות הפער. שיח של כבוד לאחר, שיח השואל שאלות ומאפשר ביקורת. זה מרחב שיש לו פוטנציאל להגיע למחוזות אחרים, אך יש לו מגבלות משלו שיוצגו בהמשך.

על המחקר

המחקר מבוסס על עבודת הדוקטורט שכתבתי בהנחייתה של פרופ' תמר אלאור במחלקה לסוציולוגיה ואתרופולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים. דרך המסע אל מחוזות הזיכרון של דור הילדים הראשון בחברון הוא תורם להבנת

מעשה ההתנחלות ומאיר את הקו הנמתח מן הקיבוץ לחברון. בתוך כך אימץ דור המייסדים של ההתנחלות את הפרקטיקה ואת הפדגוגיה הקיבוצית של בניית דורות נטועי מקום, בגרסה מוקצנת ובתנאים רדיקליים. תרומתו של מחקר זה לאנתרופולוגיה ולסוציולוגיה, מעבר למקרה המקומי והישראלי ולסכסוך הישראלי-פלסטיני, היא בחקר ילדות באזורי קונפליקט ובהכנת פדגוגיות של מקום רדיקלי והאופן שבו הן מבנות זהות דורית-מקומית.

קורפוס הנתונים כולל את סיפורי החיים של מי שהיו אז ילדי חברון, ילדי 1965-1965, שהיו בתקופה הנחקרת בני ארבע עד 15. רובם ציינו בראיונותיהם עמי כי "הסיפור שלנו, הילדים, מעולם לא סופר. תמיד שאלו את המבוגרים". כיום, בחלוף יותר מיובל שנים, נאגדים סיפורי הילדות לכדי אוסף של זיכרונות קולקטיביים. נוסף על הסיפורים נאספו לצורך המחקר מסמכים, מפות, פרוטוקולים ותעודות השמורים בארכיונים שונים בישראל ובבריטניה. ציורים, חפצים ותצלומים שימשו אף הם מקור ידע ראשוני.

לסיפורם של ילדי חברון נחשפתי לראשונה דרך קרובת משפחה הנמנית עם קבוצת ילדים זו, שהוריה היו ממנהיגי דור המייסדים של מתנחלי חברון ומפעל ההתנחלות בכלל. בעזרתה הגעתי למרואיינים נוספים מאותה קבוצה, ודרכם למרואיינים נוספים, עד להשלמת הרשימה של מי שהיו שם וניאותו להתראיין. הרשימה גובשה על פי המשפחות וכללה את שמות ילדי המשפחה שהגיעו לבית הממשל בגיל ארבע לערך וחיו במקום עד גיל 15, את שנת לידתם, את שמות ההורים ואת שמות הנעורים של הנשים. כדי לתקף את רשימת השמות, אך גם כדי ליצור אווירה נוחה ופתוחה, נהגתי מיד בתחילת הראיון לעבור עם מרואייני על שמות הילדים שהם זוכרים שחיו עמם בבית הממשל הצבאי. רשימת השמות התגבשה והתעדכנה כל העת: כל אחד מן המרואיינים הוסיף שמות, והרשימה הלכה והתארכה. רשימת המרואיינים למחקר זה נבחרה מתוכה על פי התבחין של ילדים שגרו פיזית עם משפחתם בבית הממשל בשנים 1968-1971. מספר לא

מועט של ילדים שהיו בבית הממשל אינם משתתפים במחקר זה בין משום שהיו קטנים מדי באותה עת ואינם זוכרים את התקופה ובין משום שהיו בוגרים מדי ולא התגוררו במקום עם בני משפחותיהם. בסופו של דבר מנתה רשימת המרואיינים 21 איש: 14 נשים ושבעה גברים. שלושה ממשתתפי המחקר הם חילונים, שניים מהם מקהילת חב"ד ו־16 מהם נמנים עם הציונות הדתית.

המחקר על ילדי חברון הוא מחקר קהילות באופיו, ודרך סיפור היחידים הוא מספר את סיפורה של קהילת מתנחלי חברון. אחת הדילמות העולה במחקר קהילות היא חשיפת הקהילה. כללי האתיקה המקובלים במחקר איכותני מדגישים את חשיבות ההסכמה מדעת של המרואיינים לספר את סיפורם מתוך בחירה חופשית, וגם את השמירה על אנונימיות המשתתפים, ההגנה על נתוני המחקר ושיתוף המשתתפים בהליך הפרשני (דושניק וצבר בן־יהושע 2001; ליבליך 2007). הדילמה על חשיפת שמות המרואיינים ושם המקום עלתה גם במחקר זה מכיוון שהזמן, המקום וייצוגיו הייחודיים נטועים בלב המחקר: חברון עיר האבות והאתרים סביבה. כפי שאי אפשר להסתיר את שם המקום, כך קשה לטשטש את שמות האנשים שהסתובבו בין אתריו. דור המייסדים, הוריהם של מרואייני המחקר, ראו בסיפורם ובחשיפתם חלק מסיפורו של המקום ופרקטיקה מרכזית בהכשרת הלבבות לשם קירוב העם לסיפור גאולת חברון. שמותיהם של רבים מהם, ובוודאי המנהיגים, ידועים ומוכרים לציבור הישראלי זה עשרות שנים בזכות ראיונות בעיתונות, ברדיו ובסרטי טלוויזיה. גם ילדיהם שהתראיינו למחקר זה סיפרו בריש גלי את עיקרי סיפורם ולא ביקשו להסוות את שמותיהם ואת שיוכם המשפחתי. עם זאת, כמקובל באתיקה האיכותנית, המרואיינים יוזכרו בספר זה בשמות פרטיים בדויים ובשמות משפחה ממוספרים, ופרטים מזהים יטושטשו במידת האפשר. ואולם, בשל הפומביות של חלק מהוריהם ובשל היכרותם הקודמת אלו עם אלו יש קושי להסתיר את זהותם הסתרה גורפת, וייתכן כי יהיו מי שידעו לזהות את חלקם.

אפשר להציע הסברים אחדים לרצונם של המרואיינים לספר את סיפור ילדותם. ראשית, זו הייתה הזדמנות להשמיע את עדותם ממקור ראשון, והם סברו שיש בכך חשיבות וערך היסטורי, תרבותי וחברתי רב. שנית, הם סברו כי סיפוריהם אינם פוגעים בהם או בקרובים להם, וייתכן שסברו גם כי חשיפת סיפורם עשויה להקנות לקהילותיהם הון חברתי, אך יותר מכול חשתי שיש להם צורך לספר את סיפורם האישי והקבוצתי, שרובם הגדול לא שיתפו בו קודם לכן. המחקר מושתת על 21 ראיונות עומק מובנים למחצה שנערכו בשנים 2012-2018. במשך שנות המחקר שוחחתי עם חלק מן המרואיינים שיחות המשך שהעמיקו בסוגיות שונות שעלו בו. בשיחת הטלפון הראשונה לכל משתתף ומשתתפת פוטנציאליים הצגתי את עצמי וסיפרתי על עבודת הדוקטורט שאני כותבת. עוד סיפרתי להם כי קרובת משפחתי, שגדלה בבית הממשל, הפנתה אותי אליהם, ואשמח מאוד לראינם. חלק מן המשתתפים ביקשו לברר פרטים נוספים, ובעיקר עם מי כבר נפגשתי ואיך התקדם המחקר עד כה. מרביתם ניאותרו להיפגש ולהתראיין בתוך זמן קצר. אחד הראיונות נערך בטלפון, ושלושה משתתפים פוטנציאליים סירבו להתראיין מסיבות שונות. משתתף פוטנציאלי נוסף לא הסכים לקיים ריאיון, אך ניאותר לשתף אותי טלפונית בסיבותיו לסיורב, ושיחה זו הוסיפה אף היא ידע חשוב למחקר.

מרבית השיחות התקיימו בבתי קפה. הן נפתחו במשפטי הסבר על המחקר ועל הריאיון, וחלק מן המרואיינים התעניינו מדוע בחרתי לחקור נושא זה. רבים שאלו היכן אני גרה ואם אני דתייה. כשהשבתי שאני חילונית, בת גילם פחות או יותר ומתגוררת במושב במרכז - הופתעו מרביתם מן התשובה, אך איש לא ביקש להפסיק את הריאיון או הביע אי-נוחות בשל ה"אחרות" שלי. בפתח כל ריאיון הוצגה שאלה פתוחה: ספר לי את סיפור ילדותך בחברון, ובמהלכו נשאלו גם שאלות הבהרה נקודתיות. מתוך חשיבה כי עצם הסיפור יביא להיזכרות בסיפורים נוספים ולשחזורם הצעתי למרואיינים לכתוב לי או לתאם פגישות

בינינו להמשך ריאיון. עם חלק קטן מן המרואיינים אכן נקבעה פגישת המשך, שיוחדה להעמקה בחלק מן הסיפורים שעלו בפגישה הראשונה ולשאלות בנושאים נוספים שביקשתי להבין טוב יותר. כל הפגישות נמשכו כשעתיים עד שלוש ותומללו במלואן.

רוב המרואיינים התעניינו במהלך השיחה גם בחברי הילדות שלהם. הופתעתי מכך שבין רובם היה קשר רופף: מפעם לפעם הם מתעדכנים, בהזדמנויות שונות הם גם נפגשים, אך לרוב לא במתוכנן. הם שאלו זה על זה, ואני סיפקתי מידע כללי - מקום מגורים, אם נפגשנו, שיחה קלה על הא ועל דא. לא פעם צחקנו על כך שאני צומת המפגיש ביניהם. היו פעמים ששאלו אותי מתי התרחש אירוע מסוים או היכן היה פלוני ברגע מסוים, כאילו הייתי שם אתם. בכל ריאיון הקפדתי לשאול את מרואייני פרטים על חייהם בהווה: מקום מגורים, תעסוקה, מצבם המשפחתי ופרטים ביוגרפיים ואירועים משמעותיים בחייהם.

ספר זה מושתת על סיפורים עתירי פרטים בניסיון לצייר תמונה עשירה ומלאה ככל האפשר. בכך ביקשתי ללמוד מן האנתרופולוג האמריקני קליפורד גירץ (1973) ולאמץ את גישת התיאור הגדוש. סיפורים ופיסות מידע נאספו ונפרטו אפוא עד דק במלאכת האתנוגרפיה, ונבנה נרטיב עשיר וגדוש בתיאורים. מתוך הנרטיב הזה צמחה היכולת לזקק תובנות סוציולוגיות-אתרופולוגיות על אירוע מכונן בחיי החברה הישראלית מזווית שטרם נחקרה - הנבט הראשון של תרבות מתנחלית.

אתנוגרפיה בארכיון

כמו מחקרים אחרים העוסקים באירועי עבר ומתבססים על זיכרונות משתתפיהם, גם מחקר זה מצליב בין סיפורי החיים ובין תיעוד ארכיוני. כך מתווסף לשיח הסובייקטיבי פן תיעודי, שאף שגם הוא נתון לפרשנות ואינו מבטא אמת מוחלטת, תרומתו לתקפות ולמהימנות של המחקר חשובה לאין ערוך (שקדי 2003).

האנתרופולוגית האמריקנית סתה לואו (Low 2016) הציעה להתבונן באופן יצירת המקום דרך הבנת המניעים העומדים מאחורי תכנונו, כינונו והתפתחותו. לטענתה, האתנוגרפיה צריכה להתבסס על תיעוד שיטתי של החיים במקום המחקר, תיעוד הפרקטיקות היומיומיות, תצלומי המבנים, מיפויי הקרקע, תיעוד הפעולות המרחביות ועוד. לצד זאת יש לבחון את היסטוריית המבנה, לעמוד על אסטרטגיות אתנו-היסטוריות ואדריכליות שבאו בו לידי ביטוי ולבחון מסמכים שנוצרו במשך השנים בזיקה אליו. לואו אף הציעה להתבונן בדיירי המרחב לדורותיהם ולבחון את ההחלטות הפוליטיות שהתקבלו בו בהקשר של מרחב וסגנון.

יותר מחמישים שנים סוערות מפרידות בין הגעתם של הילדים לחברון ובין כתיבתו של ספר זה. הקריאה הרחבה והשיטתית בחומרי הארכיון ובמסמכים ההיסטוריים חשפה ממדים נוספים בהבנת הקשר בין זהות למקום, ובייחוד בנוגע להשפעה של מצודה מונומנטלית קולוניאלית שהכתיבה ושעתקה את מאפייני החיים ואת יחסי הכוח על התושבים בה ובסביבתה במשך דורות. כל אלו הובילו אותי לאולמות הארכיון הבריטי הלאומי, לארכיון המזרח התיכון בסנט אנטוני קולג' שבאוניברסיטת אוקספורד, לארכיון המדינה, לארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, לארכיון חברון, לארכיונים פרטיים, לתיקים עתירי מסמכים, מפות, שרטוטים ודוחות, וגם לטיוטות, לכתבי יד, לפתקים ומזכרים ולארכיומי תמונות. בארכיון הלאומי הבריטי בלונדון שמורים תיקים עבי כרס, ובהם בעיקר תעודות רשמיות, דוחות ושרטוטים מקוריים הנוגעים למיזם מצודות טגארט של הממלכה הבריטית. לעומת זאת, בארכיון המזרח התיכון בסנט אנטוני קולג' שבאוקספורד שמורים יומנים ומסמכים אישיים, אלבומים פרטיים וטיוטות עבודה של סר צ'ארלס טגארט (Tegart), הוגה ומתכנן מצודות טגארט, ושל פרדריק פוסטר-טרנר (Foster-Turner), אדריכל המיזם ומי שעמד בראש מחלקת העבודות הציבוריות באותה עת. הארכיון הישראלי עשיר בתצלומים שחור-לבן

מן השנים 1940-1941 שמתועדים בהם השלבים השונים של בניית מצודת חברון. בשני הארכיונים אפשר למצוא מסמכים שונים שעניינם היסטוריית המבנה, הרציונל להקמתו, פני השטח, רכישת השטח והכשרתו, התכנון הארכיטקטוני, התכנון ההנדסי, הלוגיסטיקה, חומרי הגלם, שלבי הבנייה וכן הלאה. אסופת התיקים השנייה מתייחסת לשנים שלאחר כיבוש חברון במלחמת ששת הימים. הרשומה תחת הערך "חברון" בשנים 1967-1971 כוללת כ-150 תיקים שעניינם הישיר הוא הסדר החברתי בחברון לאחר כיבושה. מדובר בהררי התכתובות, תכנונים, מכתבי מתנחלים, מסמכים צבאיים ופרוטוקולים של משרדי ממשלה. כל אלו הם אתנוגרפיית טלאים ארכיונית שאפשר לקרוא כקריאה מורכבת על הבניית המרחב, על חיי היומיום בו ועל יחסי הכוח בין הקבוצות השונות בשדה החברתי והפיזי הטעון של המרחב החברוני.

הקולות השונים

סיפורם של ילדי חברון איננו סיפור אחד, יחיד ואחיד, אלא אגד של סיפורים הנבדלים זה מזה בפרטי האירוע ובמשמעויות העולות ממנו. יש סיפורים שעלו כמעט בכל אחד מן הראיונות, אך דקויות הפרטים השתנו בפי כל אחד מן המספרים. הסיפור על החיים בחברון בכלל ובבית הממשל בפרט מורכב מנרטיבים שונים של סובייקטים וקבוצות, שנסיבות היותם בחברון ב-1968 דומות ושונות כאחד ומתרחשות על רקע אידאולוגי, אתני ואמוני שונה.

שלסקי ואלפרט (2007) ציינו את מחויבותו של המחקר האיכותני להקשיב לקולות השונים, וגם את המחויבות לתהליך רפלקטיבי ואת השמירה על עקרון הטלת הספק. לעיקרון זה יש תפקיד כפול ומכופל במחקר על ילדי חברון – הן בשל מרחק השנים מן הזיכרון עצמו, והן בשל האינטרסים השונים של כל הנוגעים בו. עיבוי המקורות והצלבת הנתונים היו אפוא חלק מהותי מעבודתי, ולכן מהימנות המחקר נסמכת על איסוף הנתונים ממקורות מידע שונים, ראיונות ומסמכים.

כאנתרופולוגית חקרתי חברה תרבותית מוגדרת - ילדי דור המייסדים של חברון - וביקשתי להתבונן בה ולהבין אותה כדי להאיר גם את הקשרי החיים סביבה. זה אינו מחקר על הסכסוך הישראלי-פלסטיני וגם לא מחקר היסטורי, ואין בו "צדדים". אדרבה, זה מחקר על ה"שבט" של ילדי חברון היהודים, המאפשר להבין את הזמן ואת המרחב של ילדותם במקום בהקשר רחב. קולותיהם של האבות המייסדים של התנחלות חברון נשמעו במשך השנים כדמויות מוכרות ומנהיגות בחברה הציניית-דתית. ואולם, ככל הידוע לי, עד כה לא סופר ולא נשמע קולם של הילדים, שהיו גורם משמעותי ובעלי תפקיד חברתי מרכזי בהבניית הקהילה ובנרמול החיים בעיר שאך נכבשה. מחקר זה מעלה לראשונה על הבמה את סיפורם ומתמקד בו. מובן שיש גם נקודות המבט של קבוצות אחרות בשדה הנחקר, וחשיבותן רבה - בייחוד סיפוריהם של ילדים ערבים שגדלו בחברון שלאחר מלחמת ששת הימים. עם זאת, ראוי לציין כבר עתה כי הם אינם עומדים במוקד של ספר זה. גם קבוצות נוספות, כמו דור המייסדים - הוריהם של המרואיינים ומבוגרים אחרים שליוו אותם באותה תקופה - לא רואינו למחקר. ראוי, מרתק וחשוב עד מאוד שגם קולות אלו יישמעו, ואני מקווה שכך יקרה.

תעודי הזמן

ככל שהצטברו הראיונות, התרבו הסיפורים ונאספו הזיכרונות, התגלתה מורכבותו של מחקר על אירועים שקרו מזמן. הסוציולוג גדעון ארן (2013) תיאר בספרו קוקיזם את עבודת הזיכרון של מפעל ההתנחלות כמתעתעת ופתלתלה, כחלק מאסטרטגיה שיטתית לבניית זיכרון ציבורי בררני ההולם את מטרות התנועה. גם מרואייני העידו שחלק מן הדברים הם אינם זוכרים, ודברים אחרים הם זוכרים רק כי סופרו להם במשך השנים או תועדו בתמונות או במסמכים שנגלו להם עם הזמן. משמעות רבה יש לכך שהזיכרונות הם של מבוגרים, ככני שישים, על מחוזות ילדותם. זיכרונותיהם טושטשו ונצבעו

בחלוף הזמן בצבעים שונים כחלק מן הפוליטיקה של הזיכרון, לכן חובה עליי כחוקרת להתייחס לפרספקטיבת הזמן, ליותר מחמישים השנים הטעונות שהטביעו את חותמן על המקום ועל האנשים, לתעתועי הזיכרון ולהשפעות החלות עליו מסיבות שונות ומגוונות.

נוסף על כך, האתנוגרפיה במחקר זה אינה מתבצעת במקום התרחשותה הקונקרטי - בבית הממשל. מי שחיו שם בילדותם התפזרו זה כבר, ורק אחד מהם מתגורר כיום בלב חברון. בית הממשל עצמו כבר אינו קיים. הדי פיצוצו נשמעו למרחוק בשנת 2002, וקצה הדרמטי של המצודה הולם את סיפורה. כפי שצצה כמונומנט זר ומנוכר בשנת 1941 על טרסות מוריקות מעל חברון במסגרת מיזם מצודות טגארט, כך נעלמה מפני השטח עם הריסתה עד דק על ידי צה"ל. פני השטח השתנו, אך נותרו הזיכרונות וכך גם סכסוך דמים לוחט שאינו דועך. מחקר מסוג זה דורש אפוא גם תמיכה במקורות ראשוניים, מסמכים ותעודות, שיאירו את הזיכרונות הישנים העולים וצפים במהלכו.

חברון, אני

אני בת גילם של המרואיינים במחקר זה, ילדי חברון, אך רוב זיכרונותי מאותה תקופה שונים לגמרי משלהם. עם זאת, חלקם הם בכל זאת זיכרונות קולקטיביים שלנו, דור הילדים הישראלים שהיו כבני חמש-שש ביוני 1967, חוו את מלחמת ששת הימים וזוכרים את הימים שקדמו לה ואת השנים שלאחריה: המתנה מתוחה, אזעקות, בריסטולים שחורים על החלונות, מלחמה, שמחת הניצחון העולה בבתים. "ירושלים של זהב", "נאצר מחכה לרכין", "גבעת התחמושת", "עזית הכלבה הצנחנית". כולם עולים לירושלים, כולם מבקרים בכותל, העיר העתיקה. סנדלים, גלביות, כאפיות, חומוס, כנאפה. המונים נוסעים לחברון, מתפללים במערת המכפלה, מסתובבים בקסבה, קונים עין חמסה מזוככת. חברון כחולה.

המפגש עם משתתפי המחקר היה מפתיע, וסיפורם לא היה מוכר לי כלל ועיקר. אף שאנו בני אותה קבוצת גיל, חשתי כאנתרופולוגית זרה בשדה לא מוכר משום שהגעתי אליהם מרקע חברתי, תרבותי ואידאולוגי שונה לגמרי. ובכל זאת, זו הייתה אנתרופולוגיה בבית. כל כך קרוב, כל כך רחוק.

בספרה **בפסח הבא** תיארה האנתרופולוגית תמר אלאור (1998) את מורכבות האנתרופולוגיה החוקרת בבית, שבה "העבודה בבית אינה מטאפורה סוציולוגית, אלא בית ממשי. בבית כזה הופכת התקשורת בין הדוברות לשיח טעון, האוסף אל תוכו את חייהן הפרטיים והציבוריים כאחד" (שם: 13). כאשר הבית עומד במוקד העבודה ומתקיים במרחב התרבותי שהחוקרת חיה ופועלת בו, זו אינה רק "עבודה בבית", אלא "עבודה על הבית". כמחקר של "עבודה בבית" הוא נוגע בעצבים החשופים והרגישים ביותר של החברה הישראלית: הוא מציב במוקד הדיון את אחד מוויכוחיה הסוערים, מעורר שוב ושוב סוגיות של אתיקה ומוסר ושל זהות לאומית וחושף מחלוקות המאפיינות במשך שנים את השסע החברתי בין ימין לשמאל ובין דתיים לחילונים. כמחקר של "עבודה על הבית" אפשר לראות בסיפור התהוותו מחקר שנולד והתאפשר בזכות קשר משפחתי. מחקר זה הוא "עבודה על הבית" גם בכך שכמו משפחות מעורבות רבות בחברה הישראלית, גם במשפחתנו סיפור חברון המשפחתי שזור בסיפור הלאומי.

אם נשתמש במושגיה של אלאור, לא היה מבחינתי "כאן": הבית שלי היה רחוק פיזית ורגשית מחברון, ושנים רבות לא התקרבותי אליה. אל המחקר הגעתי לאחר 35 שנים כשיח של חזרה לעבודת הבית, והוא מתאפשר בחלוף הזמן כ"שיח המוצא דרך לחזור ולראות את המציאות בעיני האחר" (אלאור 1998) על אף חילוקי הדעות ותפיסת העולם השונה כל כך ביני לבין רבים ממשתתפיו. ייתכן שכך אפשר להסביר את הפעם הראשונה שבה התחלתי לשוחח עם קרובת משפחתי במסגרת מטלה שביצעתי בשיעור מתודולוגי באוניברסיטה. מן השיחה הזאת התגבש הרעיון למחקר, וכך כתבתי בתחילת הדרך, ביוני 2012:

לפנות ערב צלצלתי. שאלתי אותה אם כבר מצאה תמונת ילדות שלה בחברון. היא ענתה שבמשך כל אותו היום היא ניסתה לחפש אחת כזו. באופן לא מפתיע היא התקשתה למצוא, ובלשון רבים הצטערה על ש"לא צילמנו, לא שמרנו, לא יודעים איפה שמנו". לבסוף, רק לאחר שאמה ואחיה התגייסו אף הם למשימה ונברו בקופסאות, נמצאו להן שלוש תמונות בודדות בשעות אחר הצהריים ואלה מיד ייסרקו ויישלחו אליי. אלא שגם עניין גמישותו של הזמן מוכר לי היטב מזירת חברון, ורק בחצות הלילה הגיעו התמונות לתיבת המייל שלי, אם כי כצפוי לא בגודל המצופה, והיא אמרה לי: "נו, את מכירה אותנו, העיקר שבסוף הגיעו".

לא אחת נשאלתי מה פתאום עכשיו? שלושים שנה הדלת הזאת פתוחה לפניי, ולא נכנסתי בה. מה יש בסיפורם של ילדי חברון 1968, שריתק, עניין וריגש אותי כל כך עד שגרם לי לרצות להתבונן, להתעמק בו ולחקור אותו? אולי זה הסיפור שלא סופר, אולי זו ההבנה שהתעוררה בי כי חשוב לספר את הסיפור הזה ששינה ועיצב את פניה של החברה הישראלית.

בשערי שדה המחקר הטעון והסבוך הזה נכנסתי בשנת 2012, מבינה מבראשית שאמפתיה היא מילת המפתח כדי לצלוח עבודת מחקר מורכבת וסוערת מעין זו. את האמפתיה נדרשתי להפעיל כלפי כל השחקנים בזירת המחקר: משתתפי המחקר גילו לא אחת חשדנות כלפיי וביקשו לבדוק את העמדות, את הדעות ואת אוריינטציית המחקר שלי - האם החוקרת החילונית, האקדמאית, היועצת הארגונית היא "מכוחותינו"? האם היא ימנית ומה המוטיבציות שלה לחקור את הנושא? גם עמיתיי מן האקדמיה הציבו בפניי לא פעם אתגרים בדרישה ובביקורת סמויה וגלויה להביע עמדה נחרצת כלפי מושאי המחקר.

המחקר היה לי מסע ארוך. בראייה לאחור אני יכולה לומר שהאנתרופולוגיה נתנה לי את המרחב המקצועי ואת הכלים המתודולוגיים לחקור את המקרה,

להשתתפות, להקשיב לשיח, לעבוד באמפתיה שאינה חוסכת בכיקורת, אך גם איננה נמנעת ממנה. תמר אלאור (2006) הציעה להשהות את הפרשנות לטובת הקשבה עמוקה שאינה מונעת ביקורת, והסוציולוג נסים מזרחי (2017) קרא לסוציולוגיה הישראלית, ולסוציולוגיה בכלל, לאמץ הרמנויטיקה של משמעות, ולא של חשד.² הסוציולוגית האמריקנית, ארלי הוכשילד (Hochschild 2016), כינתה זאת "לטפס מעל חומת האמפתיה", וחומה כזאת אכן ניצבת במרכז המחקר ומפרידה בין האני לבין האחר, בין אנחנו ובין הם, בין עברית, ערבית ואנגלית בריטית בג'ונגל החברוני.

את הבריקולאז' החברוני ביקשתי לשרטט בדרכי האנתרופולוגיה, לגעת בעולמם של האנשים המספרים את סיפורם ומעניקים לו משמעות לפי תפיסתם. חובה וזכות הן לי, כאדם וכחוקרת, לגעת באמפתיה, באחריות, בענווה ובכבוד בדברים שאינם סותרים ביקורת ובוודאי אינם מונעים אותה. כל אלו היו לי כמגדלור בעת כתיבת מחקר על אירוע שאף שחלפו יותר מיובל שנים מאז התרחש, הוא עדיין מעורר מחלוקות ורגשות סוערים ומשמש חומר נפץ חברתי ופוליטי במקום קשה, מסוכסך, טעון ואלים מבחינה פיזית וסימבולית.

קֹשֶׁב

קֹשֶׁה לְשִׁתִּי קִנְיֹת לְשׁוֹחַח שִׁיחַה־שֶׁל־מִמֶּשׁ
כֹּל אֶחָת מִטָּה אֵין לָיִם שְׁלָה.
רַק שׁוֹלְה־הֶפְנִינִים אוֹ סוֹחַר־הַעֲתִיקוֹת
יְכוּל לְקַבּוֹעַ בְּלִי חֶשֶׁשׁ: אוֹתוֹ יִם.

ט' כרמי, 1970

מבנה הספר

המחקר מאפיין את המקום החברוני במישורים אחדים: ראשית, כאתר אסטרטגי של כינון זהות קולקטיבית מעוגנת במקום; שנית, כמרחב של חיבור שבו פרקטיקות

שונות מכוננות ומטמיעות תחושת שייכות והיקשרות למקום; ושלישית, חברון כשדה תרבותי שמתקיימים בו יחסי כוח בין קבוצות שונות לשם צבירת הון תרבותי, פוליטי וחברתי מבוסס מקום. טיעונים אלו עולים מתוך שפע הנתונים המובאים בפרקי הספר.

פרק א מציג את הרקע ההיסטורי והאידאולוגי לעלייתן של משפחות הילדים לחברון באפריל 1968. הפרק נפתח במלחמת ששת הימים ובכיבוש העיר חברון ונמשך בהצגת הרקע האידאולוגי, ובייחוד סוגיית המחויבות לארץ ישראל השלמה, שעמדה באותה תקופה במוקד סדר היום הפוליטי והציבורי.

בפרק ב, "והגענו", אציג תסריטים שונים של מעבר למקום והתחלה במקום של מושאי מחקר זה דרך שתי קריאות: הראשונה היא סיפור העלייה לחברון כהגשמה של אתוס העלייה החלוצית, כעלייה לרגל למקום קדוש, וגם כעלייה פיזית למקום גבוה ונישא; השנייה מעמיקה בהגירה אידאולוגית למרחב רדיקלי בילדות.

פרק ג ייחד למרחב הסגור שבו ניצבת מצודת חברון. בהשראת "אבי המשוטטים", ולטר בנימין, אשוטט דרך הזיכרונות במרחב הפרטי ובמרחב הציבורי של בית הממשל שבו חיו המשפחות במודל סמייקיבוצי כקהילה מגודרת מבחינה אידאולוגית. בעניין זה אשים דגש במיוחד על האופן שבו התווה המרחב הפיזי והתרבותי את צעדיהן ואת תפיסות עולמן ואת האופן שבו נבנה מתוך כך סדר חברתי חדש.

פרק ד יוצא אל המרחב הפתוח, אל נופי חברון, ונדונים בו ארבעה סוגים של נוף מקומי: נוף טבעי, נוף אנושי, נוף היסטורי ונוף קדום. דרך עבודת הגוף וחוויות הגוף אתבונן באופן שבו השפיעו הנופים השונים על תחושת השייכות וההיקשרות של הילדים למקום.

פרק ה מיוחד למרחב המקודש שבו נמצאת מערת המכפלה. מן המחקר עולה כי פרקטיקות שונות שימשו להטמעת רוח המקום, וכי אקטיביזם אידאולוגי במקום קדוש היה חלק מתהליך ניכוסו באמצעות הנכחה ונרמול של שגרת חיים

במקום. עוד עולה כי לחוויית הגוף ולעבודת הגוף של הילדים במרחב המקודש היה תפקיד פעיל בעיצוב זהותם הדורית־מקומית. המערה שימשה בו בית, מגרש משחקים, רכוש, זירת מאבק ובית תפילה, והייתה נקודת אחיזה בהווה שממנה נמתחו קווי העבר והעתיד המקווה.

לאורך הפרקים אתבונן בהליכה כציר מחבר בין שלושת המרחבים שבהם נעו הילדים בעת מגוריהם בבית הממשל, ואבחן שלושה אבות־טיפוס שלה: שיטוט במרחב הסגור של בית הממשל, טיול במרחב הפתוח של חבורן, וצעידה בדרך אל המרחב המקודש של מערת המכפלה. מנקודות המבט הסוציולוגית והאנתרופולוגית, ההליכה מתקיימת תמיד בהקשר חברתי־תרבותי וכרוכה במקום. צעדיו של אדם הנחקקים בקרקע מלמדים על החברה והתרבות, וגם על אמונותיו, תפיסותיו והרגליו של האדם עצמו. חשוב אפוא להבין את עבודת הגוף המעוגנת בקרקע לא רק במשמעותה הפיזית והמטפורית, אלא גם כפרקטיקה של הבניה תרבותית־חברתית, שכן דרך הפעילות היום־יומית והאוטומטית של עבודת הגוף בהליכתו נחשפים פרקטיקות, אמונות וריטואלים (Ingold and Vergunst 2008). בכל פרק אשרטט את מאפייניה השונים של ההליכה במרחב המדובר כדי לבחון כיצד הבנו עבודת הגוף וחויית הגוף במהלך השוטטות, הטילים והצעידות את הזהות האישית והקולקטיבית של הילדים ואת המרחב החברוני שהם נטמעו בו.

(1) מטונימיה: החלפת מושג אחד במושג אחר המייצג או מסמל אותו בשל הקרבה ביניהם במציאות (אבניאור 2018).

(2) מזרחי נשען על המושג "הרמנויטיקה של חשד" שטבע הפילוסוף הצרפתי פול ריקר (Ricoeur 1970) וגם על המושג המשלים אותו "הרמנויטיקה של משמעות" החותרת להבנה מלאה של טקסט חברתי.

מבט היסטורי ואידאולוגי

שישה ימים של מלחמה

ב־15 במאי 1967, ה' באייר תשכ"ז, ציינה מדינת ישראל 19 שנים להקמתה, ובאוויר כבר נשבו רוחות מלחמה. המלחמה פרצה בבוקר ה־5 ביוני. בשעה 7:45 תקפו 180 מטוסי חיל האוויר הישראלי בסיסים צבאיים ושדות תעופה במצרים ושיתקו בתוך שעות ספורות את חיל האוויר המצרי. בהמשך היום תקף חיל האוויר הישראלי מטרות בסוריה, בירדן ובעיראק והשמיד כ־350 מטוסי אויב. בה בעת נכנס צה"ל לחצי האי סיני, ובתוך שלושה ימים השתלט על כל שטחו. עד ה־8 ביוני כבש צה"ל את מזרח ירושלים, בקעת הירדן, הר חברון ואזור יהודה ושומרון, שהיו קודם לכן בשליטת ממלכת ירדן. ב־9 ביוני החל הקרב על רמת הגולן, ולמחרת הושלם כיבושה. ב־10 ביוני 1967 תמה המלחמה.

בתום ששת ימי הלחימה שלטו כוחות צה"ל בשטח חדש שגודלו כ־70 אלף קמ"ר, פי שלושה וחצי משטחה של מדינת ישראל עד אותה עת. על פי אמנת ז'נווה הרביעית, האחראיות על שטחים אלו עברה לידי מדינת ישראל. במועצת